

X. Közép-Bácska

SZENTTAMÁS

A szenttamási bosszú napjairól Matuska Márton és Cseres Tibor is megemlékeztek, de adataik kizárólag Süge Pál, ma is külföldön élő személy vallomásán alapszanak. Süge akkoriban Szenttamáson átélte a bosszú szörnyűségeit, és mindez évtizedek elmúlásával is élénken az emlékezetében maradt.*

Fontos adatokat közöl dr. Rétfalvi Tamás Nyugaton élő magyar szerző is. Számításai szerint összesen 20.870 magyar vált a bosszú áldozatává a Délvidéken. Rétfalvi Tamás helységenként valószínűleg túlzott adatokat közöl, ugyanakkor azonban nem sorol fel minden települést, ahol vérengzések folytak. Szenttamásra utalva háromezer áldozatot említ, amit túlzottnak tartunk. Ezt az adatot említi Süge Pál is, és Cseres Tibor író is elfogadhatónak találja munkájában. Cseres egyébként a szenttamási szörnyű bosszút az 1848-49-i szabadságharcig vezeti vissza, amikor is – mint ismeretes – Szenttamás a szerbek magyarelleses fegyveres harcának fő erőssége volt. A magyar kormány által ide irányított fegyveres erők 1848 nyarán és őszén háromszor is megostromolták Szenttamást, de minden kísérletük kudarcot vallott. Csak 1849 április elején foglalták el súlyos és véres harcok után Perczel Mór honvédtábornok seregei. Cseres azonban valószínűnek tartja, és ezt mi is elfogadjuk, hogy a bosszú gyökereit az 1941. évi áprilisi magyar bevonulásban és az 1942. évi januári hideg napokban kell keresnünk. Ezért talán ezekkel az eseményekkel kezdenénk.

A háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság elég részletesen ír arról, mi is történt Szenttamáson, miután a magyar csapatok 1941. április 13-án bevonultak a községbe. Először megalakult a helyi magyarokból álló nemzetőrség, amelynek 99 tagja volt. A bizottság is megállapítja a tényt, hogy a bevonulás előtt a helyi magyarok egy csoportja a község északi részén bevárta az érkező katonaságot, hogy tárgyaljon vele a község átadásáról, tehát nyilvánvalóan egyúttal a lakosság békés szándékát is tolmácsolták. Mindezek ellenére a bizottság állítása szerint a bevonulás után a magyar katonák lövöldözéseket provokáltak, ezt követően többszáz szerb polgárt letartóztattak, és egy részüket minden külön eljárás nélkül kivégezték. A bizottság közli az egyik szenttamási írásos nyilatkozatát, aki azt állítja, hogy a temetőbe kb. 100 holttestet hoztak, és ezeket azután több társával együtt elföldelték. Végül arra a következtetésre jutottak, hogy az 1941. évi áprilisi magyar bevonulásnak Szenttamáson összesen 117 szerb áldozata volt. Hogy volt-e ellenállás a szerb polgárok részéről a bevonuló magyar csapa-

* Süge Pál 1952-ben Klagenfurtban tett tanúvallomása szerint Szenttamáson háromezer magyart hurcoltak el, akiknek jelentős részét kivégezték az ún. „régiszerb temetőben”. Említi unokatestvéré feleségét is, aki hét hónapos terhes volt, mégis megölték. —A szerk. megj.

tokkal szemben, azt teljes bizonyossággal a rendelkezésünkre álló levéltári anyagból nem tudtuk megállapítani. Cseres Tibor könyvében azt állítja, hogy igen: egyes polgárok, főleg a visszamaradt csetnik csoportok a házak padlásáról lövöldöztek a bevonuló magyar katonákra. Az említett vajdasági bizottság Szenttamásra vonatkozólag azonban csak a magyar katonák által kiprovokált lövöldözéseket említi. Ezt az állítást erősen kétségbe vonhatjuk, mert ha a bevonulók részéről ez volt az eredeti terv, akkor miért történhetett meg más helyeken, hogy ahol ugyancsak jelentős számú szerb lakos élt, a bevonulás minden zavaró esemény nélkül ment végbe. A vajdasági háborús bűnökét vizsgáló bizottság a helybeli magyar nemzetőröket is vádolja, akik közül, állítása szerint, sokan részt vettek a letartóztatásokban, és kivégzésekben. A szenttamási háborús évek történéseiről nemrégiben részletes nyilatkozatot adott e sorok írójának az egyik szenttamási lakos, aki jelenleg nyugdíjasként ebben a községben él, és a háború utáni időszak után is jelentős tisztségeket töltött be. Jó ismerője a helyi viszonyoknak, és amíg dolgozott, aktív részese volt a község politikai életének. Elmondhatjuk, a legszűkebb községi körökből is információkat szerezhetett. Mi történt a községben 1941-ben és 42-ben, valamint 1944 őszén? Határozottan állítja, hogy Szenttamáson a magyar katonák 1941. évi áprilisi bevonulása után összesen 44 szerb nemzetiségű polgárt öltek meg és ebben egyes helybeli magyar nemzetiségű nemzetőrök is részt vettek. Ezért az ún. felszabadulás után a helyi hatalmasságok, kezükbe ragadva a hatalmat, elhatározták, hogy tízszeres bosszút állnak, és 1944 október utolsó napjaiban és november elején pontosan 440 helybeli magyarnak kellett meghalnia. Ez a szám a legvalószínűbb, bár egyes helybeli lakosok, akikkel e sorok írójának ugyancsak sikerült elbeszélgetnie, ezt a számot nem tartják megbízhatónak, s nagyobbra becsülik. Legvalószínűbb adatként 800-tól ezerig menő áldozati létszámot emlegetnek.

A háborús bűnökét vizsgáló vajdasági bizottság a magyar bevonulás utáni napokban a községben történekkért 84 helybeli magyar polgár bűnösségét állapította meg. Túlnyomó többségüknél a bűnösség csak abban merült ki, hogy nemzetőrök voltak. Jórészüknél még feltűntették, hogy szökésben vannak, tehát ismeretlen helyen tartózkodnak. Ebből is látható, hogy Szenttamásról is azok többsége, akik ténylegesen bűnösök voltak, még idejében elmenekült. Egyeseknél viszont feltűntették, hogy Szenttamáson vagy más helységeken élnek, tehát a megtorlás napjaiban valamilyen módon sikerült elkerülniük a legrosszabbat és később már nem vonták felelősségre őket. Feltételezhetőleg azért, mert semmilyen bűnt nem követtek el. Tehát a felsoroltak között sem volt mindenki bűnös, mert különben az utóbbiakat minden nehézség nélkül bíróság elé lehetett volna állítani. Egyeseknél azonban olyan bejegyzést olvashatunk, hogy „az ítélet végrehajtva”, tehát minden valószínűség szerint a megtorlás napjaiban egyszerűen likvidálták őket. Ezek neve a következő: 1. dr. Dukai Béla ügyvéd; 2. Erdélyi József fodrász; 3. Kiss Ádám földműves; 4. Tiszta István községi rendőr; 5. Bazaló Vince; 6. Grajlah János asztalos; 7. Iván Mihály földműves, golyó által kivégezve; 8. Keszegi János; 9. Pinczel András községi szolga; 10. Platek Péter; 11. Szekrény Károly napszámos; 12. Holló Márton földműves; 13. Csábi Mihály napszámos.²⁰⁴

Az 1942. évi januári hideg napok nem kerültek el a községet, ezek az események a becsei razziával egyidőben játszódtak le. (1942. január 25-én és 26-án) A két esemény között azonban lényeges különbség volt. Míg a becsei razzia számos áldozattal járt, Szenttamáson csak két ember vesztette életét, azonban százakat meghurcoltak. Nem

volt kevés azok száma sem, akiket súlyosan bántalmaztak. Sokan megjárták a becsei börtönöket is. Ezekben a napokban Szenttamáson is megalakítottak valamiféle igazoló bizottságot, amely elsősorban azt volt hivatva megállapítani, hogy a községben kik azok, akik nem helyi illetőségűek. Ennek a bizottságnak összesen 8 tagja volt, és természetesen később mindannyiukat a háborús bűnösök lajstromán is feltüntették. Rajtuk kívül 21 helybeli magyar polgár nevét tüntették fel a háborús bűnösök lajstromán a 42-es januári események kapcsán.²⁰⁵

Szenttamáson korábban erős német katonai egységek tartózkodtak, ugyanígy Bácsföldváron is. Ezek tartották a frontot Becse irányában. Mielőtt a községet kiürítették, a kis létszámú német lakosság elmenekült, de a magyar lakosok közül is, félve a partizánok bosszújától, sokan ugyancsak menekülésre szánták el magukat. A község felszabadulásának napjaként még ma is október 23-át ünneplik. Ekkorra már – mint tudjuk – Bácskában, Bánátban és Baranyában bevezették a katonai közigazgatást, ezért a községben megalakult helyi népfelszabadító bizottságnak csak igen csekély jogköre volt. Természetesen a népfelszabadító bizottságnak 1944 decemberéig kizárólag helybeli szerbek lehettek a tagjai. Már az első ülésen megválasztották a háborús bűnöket kivizsgáló külön albizottságot is, amely azután nyomban megkezdte munkáját. Az egyik tanú szerint ennek a bizottságnak a helybéli szerbek közül tagja volt Zemiski Lazar és Gavanski Lazar, ők tehát egyik fő felelősei a községben végrehajtott vérengzéseknek. Persze voltak még mások is. Az említett tanú pontosan tudja, hogy a háborús bűnöket kivizsgáló helyi bizottság levéltári anyagát később a területvédelmi szervezetnek adták át, és itt is őrizték egy külön pánccsaszekrényben, és időnként az anyagot fel is használták bizonyos gyakorlati célokra. Feltételezése szerint ez az anyag még mindig a községben van, s valahol megtalálható, ha azóta meg nem semmisítették.

Időközben utánanéztünk a Zentai Történelmi Levéltár becsei kirendeltségében, ahol közölték velünk, hogy ez a levéltári anyag Szenttamásról nem került át hozzájuk. Tehát nyilvánvaló, hogy a községben maradt, de teljes eltűnése a legvalószínűbb.

A névtelen tanú jónéhány kivégzett nevét is megemlíttette. Elsőként a három Major-testvér kiirtásáról szólt. Hogy miért kellett meghalniuk, ez még ma is rejtélynek számít. Nem voltak háborús bűnösök. Közülük a Nándor nevű nyomdász volt, Oszkár ismert ügyvéd, László pedig ugyancsak elismert és megbecsült gyakorló orvos. Ugyanakkor megemlíttette a két Dukai testvér tragédiáját is. Közülük István a szűcsmesterséget folytatta, Béla pedig ugyancsak elismert ügyvédnek számított.

Ezenkívül még a következő áldozatok nevére emlékezett vissza. Forgács Béla, Nagy Ferenc, Tóth Mihály, Vörös Istvánné, Romet György szobafestő, a két Tóth-testvér, István és János, Varnyu István (28 éves volt), Toldi József, Paracki Mihály, a három kivégzett Rajda-testvér (Péter, Sándor és János). Állítása szerint a Tóth-családot, tehát a férjet és a feleséget is kivégezték, az Oláh-családból pedig ugyancsak Ferencet és feleségét. Tudni vélte még, hogy a Fenyvesi-családból is volt áldozat, és hogy a kivégzettek között volt Hugyi József és felesége is.²⁰⁶

A megtorlás napjaiban Szenttamáson is a magyar időszak különböző jobboldali politikai pártjaihoz tartozókat keresték, elsősorban a Nyilaskeresztes Párt és a Turáni Vadászok helyi szervezetének tagjaira vadásztak. Egy jóval később készített kimutatásra is rábukkantunk levéltári kutatásaink során, amelyen egyes, a Nyilaskeresztes Párthoz tartozók nevét tüntették fel azzal a megjegyzéssel, hogy mi történt velük. Ebből a ki-

mutatásból azt is megtudhatjuk, hogy a Nyilaskeresztes Párt helyi szervezetének összesen 188 tagja volt. Nem valószínű, hogy az ítéletvégrehajtóknak a megtorlás napjaiban kezébe került a teljes lajstrom, mert közülük többen, ezt biztosan tudjuk, túléltek a háborút. De íme, mit tartalmaz az említett, később készült lajstrom, amelyet érdemesnek tartottunk egészében leközölni:

1. Bazaló Vince, 38 éves, napszámos az OZNÁN van. 2. Veres Mariska, 16 éves napszámos, elvitték a partizánok. 3. Veres Piroska, 40 éves, elvitték a partizánok. 4. Varga István (Húsos), 53 éves, Becsén az OZNÁN van. 5. Glavics Tompa Mihály Mihály, 38 éves, napszámos elvitték a partizánok. 6. Glavics József, 39 éves, elvitték a partizánok. 7. Kuglics Ilka, 43 éves háztartásbeli, elvitték a partizánok. 8. Kelemen Vince, 37 éves, munkás, elvitték Újvidékre. 9. Kucsera Mihály 36 éves, munkás, az OZNÁN van. 10. Tajran Júlia, 30 éves, elvitték Belgrádba. 11. Farkas Mihály, 55 éves, földműves, elvitték a partizánok. 12. Farkas Mihály, 30 éves, földműves, elvitték a partizánok. Itt fel van tüntetve, hogy a feleségét is elvitték. 13. Farkas Annus, 26 éves, napszámos, elvitték a partizánok. 14. Holló Márton, „Zajgó”, 32 éves, nincs feltüntetve, hogy mi lett a sorsa. 15. Céruska Mihály, 35 éves, elvitték Újvidékre. 16. Kosa Ilés, cipész, likvidálva.

Külön kimutatás készült egyes nemzetőrökről is:

1. Alacs István, 43 éves, földműves, az OZNA vitte el. 2. Bazaló Vince, az OZNA tartóztatta le. 3. Varga Mihály, 29 éves községi rendőr, elítélve. 4. Varga István, 32 éves, borbély, arra valló jelzés, hogy kivégezték. 5. Grajlah János, 36 éves, asztalos, az OZNA vitte el. 6. Király István, 42 éves, földműves, likvidálva. 7. Erdélyi József, 35 éves földműves, az OZNA vitte el. 8. Kósa Károly, 44 éves, napszámos, az OZNA vitte el. 9. Kiss János, 40 éves cipész, az OZNA vitte el.

Ugyanígy külön feljegyzést találunk a DMKSZ egyes tagjairól is.

1. Horvát Mihály 48 éves, likvidálva. 2. Csabi Mihály, 49 éves, az OZNA vitte el. 3. Csicsár Mihály, földműves, az OZNA vitte el. 4. Szalai Mihály, 33 éves, napszámos, az OZNA vitte el. 5. Módrí Károly, 38 éves, szobafestő, az OZNA vitte el. 6. Pincel András, 65 éves hivatalnok, likvidálva.²⁰⁷

A háború utáni évtizedekben a szenttamási áldozatok egy töredékét ugyancsak holtta nyilvánították. A község a becsei járáshoz tartozott, tehát ez a bíróság volt illetékes az eljárások lebonyolítására, egészen a járások megszüntetéséig, vagyis a 60-as évek elejéig. A később benyújtott kérelmeket pedig a már Szenttamáson is megalakult községi bíróság végezte el. A holtta nyilvánítási határozatok ebből a községből is megjelentek a tartományi, majd a szövetségi Hivatalos Lapban. Ezen a helyen csak azok nevét soroljuk fel, akikre vonatkozólag a névtelen nyilatkozó is megemlítette, de ugyanakkor a bírósági határozatok szövegéből is látható, hogy valóban 1944 őszén pusztultak el. Ezenkívül a tanú még egy körülményre felhívta a figyelmünket. A holtta nyilvánítási eljárások során, az illetékes bíróságon nem egy esetben javasolták a hozzátartozóknak, hogy úgy jelentsék be a legközelebbjeik eltűnését, mintha a magyar hadseregben szolgáltak volna, és nem tértek vissza a háborúból. Ezáltal azt igyekeztek elkerülni, hogy a hozzátartozóknál esetleg vagyoneklobzást is végezzenek, amelyre más helyeken – mint ahogy az eddigiekből is láhattuk – számos példa akadt. A nyilatkozó valószínűleg ebben az esetben is jól tudta a dolgokat, mert valóban, Szenttamásra vonatkozólag számos holtta nyilvánítási bírósági végzést találtunk, azzal az indoklással, hogy az ille-

tő a felszabadulás előtt a magyar hadseregbe vonult be, és azóta semmilyen hírt nem adott magáról.

A következőkben leközelítjük azoknak a nevét, akikről a tanú is határozottan állította, hogy a megtorlás napjaiban vesztették életüket, de ezt a bírósági szövegezésből ugyan-csak meg lehet állapítani. Sajnos, a bíróságokon sok ilyen anyagot eltüntettek, vagy egyszerűen kiselejtezték, és csak a hivatalos lapok holttá nyilvánítási közlönye állt rendelkezésünkre. Ilyen esetekben pedig rendszerint csak azt tüntették fel, hogy az illető „eltűnt 1944-ben”, vagy hogy csak egyszerűen „eltűnt”. Íme a névsor:

1. Horváth István (1897, Pál, Huguik Juliska), állítólag még 1944. szeptember 27-én tűnt el, a bejegyzés azonban valószínűleg téves. 2. Nagy István (Szenttamás, 1921. nov. 12. János, Tecsá Anna) eltűnt 1944 októberében. 3. Erdélyi Józsefet 1951-ben nyilvánították holttá (Szenttamás, 1910. IX. 12. István, Fontányi Ágnes) 1945-ben tűnt el, miután a hatósági közegek elvitték és többé nem adott életjelt magáról. 4. Zabos Ferenc (Szenttamás, 1895. III. 26. András, Balázs Piroska) Eltűnt 1944-ben, a Vörös Hadsereg bevonulása után. 5. Cibri Benjamin (Szenttamás, 1889. X. 15., György, Szekrény Viktória) 1944 októberéig Szenttamáson élt, azóta semmi hír róla. 1952-ben nyilvánították holttá. 6. Rajda Péter (Szenttamás, 1898. VII. 29. Péter, Gomolyi Verona) 1944. október 6-án a magyar hadseregben mozgósították, Kiskunhalasról visszatért Szenttamásra, ahol 1944. november 27-én ismeretlen körülmények közt eltűnt. 1953-ban nyilvánították holttá. 7. Pincel András (Szenttamás, 1878. XI. 15. András, Mészáros Verona) 1944 októberében eltűnt. 8. Pelva Sándor (Szenttamás, 1908. X. 12. Márton, Veres Erzsébet) földműves, eltűnt 1944-ben, 1953-ban nyilvánították holttá. 9. Szőlősy Mihály (Szenttamás, 1898. IX. 27. Illés, Szűcs Anna) eltűnt 1944-ben, 1953-ban nyilvánították holttá. 10. Tancsik István (Szenttamás, 1913. XII. 25. András, Dolni Anna) eltűnt 1944-ben, 1954-ben nyilvánították holttá. 11. Rajda Sándor (Szenttamás, Péter, Posta Verona) A felszabadulás után eltűnt. 1954-ben nyilvánították holttá. 12. Burai Ferenc (Szenttamás, 1911. III. 21. Ferenc, Konrád Mária) asztalossegéd, 1944-ben eltűnt. 1954-ben nyilvánították holttá. 13. Oláh Mihály (Szenttamás, 1892. IX. 16. Péter, Csőke Viktória), felesége Oláh Mária, szül. Kovács (1895. VII. 28. István, Mária). Mindketten eltűntek 1944-ben. 1954-ben nyilvánították őket holttá. 14. Latyma Ferenc (Szenttamás, Ferenc, Zóni Franciska); Latyma Vince (Szenttamás 1909. III. 25. Ferenc, Zóni Franciska) mindketten eltűntek Szenttamásról. 1955-ben nyilvánították őket holttá. 15. Kósa Pál (Szenttamás, 1917. VII. 27. Pál, Bódi Julianna) eltűnt, 1955-ben nyilvánították holttá. 16. Huguik Mihály (Szenttamás, 1885. VIII. 29. Lajos, Pelva Margit) eltűnt 1944-ben. 1955-ben nyilvánították holttá. 17. Romoda Mária (Szenttamás, 1916. VI. 2. Kádár Júlia) háztartásbeli, 1944-ben eltűnt, 1955-ben nyilvánították holttá. 18. Szenci Pál (Szenttamás, Pelva Rozália, 1884. I. 21.) földműves, 1944 októberéig Szenttamáson élt, akkor ismeretlen személyek elhurcolták, és azóta nem adott életjelt magáról. 1956-ban nyilvánították holttá. 19. Horváth József (Szenttamás, 1921. III. 16. János, Erzsébet) eltűnt. 20. Keszegi István (Szenttamás, 1906. István, Dokai Mária) eltűnt 1944-ben. 1956-ban nyilvánították holttá. 21. Surányi András (Szenttamás, 1923. V. 28. Simon, Tölgyesi Erzsébet) Eltűnt 1944-ben, 1956-ban nyilvánították holttá. 22. Bodrogi József (Szenttamás, 1892. III. 6. József, Nagy Terézia) kereskedő, 1944. november 6-ig Szenttamáson élt, utána ismeretlen irányba eltűnt. 1958-ban nyilvánították holttá. 23. Vörös Piroska (szül. Tóth, Szentta-

más, 1903. VII. 27.) A felszabadulás után ismeretlen irányba eltűnt. 1958-ban nyilvánították holttá.²⁰⁸

Sorolhatnánk még tovább azok nevét, akiket holttá nyilvánítottak, de további kutatások szükségesek annak megállapítására, hogy ezek a terror áldozatai voltak, vagy pedig a magyar hadseregben szolgáltak a fronton, esetleg később, a szovjet hadifogságban veszítették életüket, vagy más körülmények között tűntek el. Nagy számban vannak, akikről a bírósági halottá nyilvánításban csak azt tüntették fel, hogy „eltűnt 1944-ben”. Hogy mennyi volt a szenttamási terror áldozatainak száma, azt teljes pontossággal itt nem tudjuk megállapítani, mindenesetre közel áll az igazsághoz az említett tanú nyilatkozata, hogy az 1941. évi áprilisi szerb áldozatokat tízszeresen tolták meg.

Ha a statisztikai összehasonlításokkal folytatjuk, akkor más adatokhoz is jutunk, amelyek esetleg arra mutatnak, hogy az áldozatok létszáma még magasabb volt. Ez alkalommal is először az 1941. évi magyar népszámlálás adatait vesszük szemügyre. Eszerint Szenttamásnak akkor összesen 13.938 lakosa volt. Ebből 6.609 volt a szerb, akiket az összeírásban egyszerűen görögkeleti vallásúaknak mutatnak ki. A magyarok létszámát többre becsülték, összesen 6.915-öt jegyeztek be. És most jön a katonai közigazgatás becsei körzetének 1944. évi decemberi kimutatása, amelyben a szenttamási magyar lakosságra vonatkozólag kereken 2.500 magyar nemzetiségű férfit, és 2.600 nőt jegyeztek be, tehát összesen 5.100 helybeli magyar élt a községben. A létszámcsökkenés 1.815 volt. Ha levonjuk mindazokat, akik elmenekültek vagy pedig a magyar hadseregbe vonultatták be őket, akkor nem tűnhet teljesen valószínűtlennek azok becslése, akik az áldozatok egyezres létszámát sem tartják túlzottnak, azt állítva, hogy Szenttamáson minden harmadik magyar férfit a halálba küldtek.

KÚLA

Matuska Márton könyvében a kulai megtorlásról egy még mindig félő és azért a névtelenség homályába burkolódzó polgár levelét közölte. Ezért további kutatásokra és a túlélők visszaemlékezésére is szükség van, hogy pontosabb képet kapjunk az ottani megtorlás részleteiről.

Az említett névtelen levél tartalmából megtudhatjuk, hogy az ún. felszabadulás utáni napokban éjjelente nyikorgó szekerek haladtak át a katolikus temető utcáján egészen a sintérgödörig, későbbi nevén a kiserdőig. Nemsokára lövések dördültek, amitől az embereket borzongás töltötte el. Ez minden éjjel megismétlődött. Egy állítólagos szemtanú, aki véletlenül a szemben levő szőlőjében tartózkodott elrejtőzve, lekuporodva végignézett egy ilyen kivégzést, és később csak bizalmas ismerőseinek mesélte el, hogy az akkori lőgyakorló tér előtt álló 15 méter hosszú és néhány méter széles árokba dobálták bele az áldozatokat. Voltak, akik még éltek, sírtak és könyörögtek. Ezt a részt később feltöltötték és a város eladta új házak, új városrész építésére. Az itt élő emberek közül legtöbbször talán nem is sejtik, hogy a házak alatt jeltelen sír van, ahova talán száz embert földeltek el annak idején.²⁰⁹

A névtelen nyilatkozó szerint a község szélén volt még egy mély gödör, amit egy leezett amerikai bombázó okozott. A felszabadulás után ez a bombatölcsér jól jött a gyilkosoknak. Ide is tömegesen dobálták bele a kivégzetteket. Egyben azt is állítja, hogy a

kivégzők túlnyomó többségükben helybeli szerbek voltak, s az indítóok főleg a személyes bosszú volt.

Cseres Tibor egészen más adatokat is közöl, s egyben becslést is ad. Szerinte a helybeli mészárlás napjaiban kb. 500 magyart végeztek ki, főleg értelmiségieket, s más jó módú polgárokat, iparosokat, kereskedőket és gazdálkodókat.

Az eddigi kutatásaink alapján megpróbáltunk betekintést nyerni az akkori kulai eseményekbe, bár egyelőre nincs módunkban, hogy kimondjuk a végső szót.

A háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottságnak az 1941. évi áprilisi magyar bevonulásról készült elaborátumában azt állítják, hogy Kúlán a magyar csapatok bevonulása utáni éjjelen lövöldözéseket provokáltak ki, amelyben azután 48 helybeli szerb polgárt öltek meg. Hogy mindebben milyen szerepe lehetett a helybeli magyarokból és németekből megalakult nemzetőrségnek, azt teljes bizonyossággal nem tudtuk megállapítani, tény azonban, hogy ez a bizottság néhány magyar polgárt, a helybeli bűnösök lajstromára helyezett.

Az állítólag bűnös polgárok túlnyomó többsége még idejében elmenekült, és ismeretlen helyen tartózkodott, s ezért föl is tüntették, hogy magyarországi tartózkodási helyük ismeretlen. Csak néhányuknál jegyezték fel, hogy „az ítélet végrehajtva”.

1. Berzsicska József, gyári munkás. 2. Soltesz N. római katolikus káplán. 3. Vadós Lajos asztalos. 4. Dér Péter. 5. Lendvai Mihály. 6. Mezei István, nemzetőr volt. 7. Rác Gáspár, földműves. 8. Tolmácsi Péter, földműves. 9. Cuhovác Ferenc, földműves. 10. Barta János, borbélymester.²¹⁰

A háború utáni évtizedekben, a kúlai járási (később a községi) bíróság az eltűntek egy részét ugyancsak holtta nyilvánította. Kutatásaink során a nehézségeket az okozta, hogy később ennek a bírósági anyagnak is csak egy része került az Újvidéki Történelmi Levéltárba. A 60-as évek elején megalakult községi bíróságok levéltári anyagát pedig még sehol sem adták át a levéltáraknak. Ezért a legtöbb esetben a hivatalos lapok holtta nyilvánítási közleményeire szorulunk, amelyekben csak 1952-ig tüntették fel az eltűnés körülményeit, majd később, a 70-es évek elejétől írtak erről részletesebben. Így nem minden esetben tudtuk teljes pontossággal megállapítani az anyagból, hogy az 1944. őszi terror áldozatairól van-e szó, vagy pedig más körülmények között tűntek el azok, akiket holtta nyilvánítottak. Azok névsora, akik bizonyíthatóan a terror áldozatai voltak:

1. Nemes Tibor (Gyula, 1909. V. 17. Ferenc, Margit) nincs a háború bűnösök lajstromán. 1952-ben nyilvánították holtta. 2. Ugyanebben az évben holtta nyilvánították Ganclik Ferencet (1926. I. 21. András, Juhász Katalin.) Állítólag 1945-ben tűnt el. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 3. Ador Sándor (1900. VIII. 7. Sándor, Filó Éva) 1953-ban nyilvánították holtta. Nem szerepel a háborús bűnösök lajstromán. 4. Varga Péter (1899. V. 16.) 1945-ben tűnt el, nem szerepel a háborús bűnösök lajstromán. 5. Varga Ferenc (1928. X. 27. János, Verona) 1944-ben tűnt el. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 1954-ben nyilvánították holtta. 6. Gulyás Antal (Kula, 1901. IX. 27. János, Vida Anna) eltűnt 1944-ben. Nincs a háborús bűnösök lajstromán. 1954-ben holtta nyilvánították. 7. Viz Márton (1900. VI. 23. Márton, Takács Anna) eltűnt 1944-ben. 1954-ben holtta nyilvánították. 8. Kler Mátyás (1909. IX. 9. János, Borbála) eltűnt, 1954-ben nyilvánították holtta. 9. Uglár István (1894. VIII. 25. Mátyás, Kovács Katalin) eltűnt, 1954-ben nyilvánították holtta. 10. Ganclik Pál

(1926. VII. 19. Pál, Körmözi Mária) eltűnt. 1954-ben nyilvánították holttá. Nincs a háborús bűnösök lajstromán. 11. Bálint Mihály (1891. X. 17. György, Fridrih Jusztina) eltűnt 1944-ben. 1954-ben holttá nyilvánították. Nincs a háborús bűnösök lajstromán. 12. Galambos Mihály (Kula, 1886. VIII. 21. András, Erzsébet) eltűnt 1944-ben. 1954-ben holttá nyilvánították. Nincs a háborús bűnösök lajstromán. 13. Szabó Ferenc (1901. V. 22. János, Szabadi Verona) eltűnt, 1955-ben nyilvánították holttá. Nincs a háborús bűnösök lajstromán. 14. Ropcsák Imre (1897. XII. 6. Imre, Sulc Anna) eltűnt. 1956-ban nyilvánították holttá. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 15. Horváth Lajos (Ferenc, Foki Mária) eltűnt. 1956-ban nyilvánították holttá. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 16. Molnár József, Kula (1909. VIII. 30. Lajos, Balogh Erzsébet) eltűnt, 1956-ban holttá nyilvánították. Nincs a háborús bűnösök lajstromán. 17. Esze Lajos (1915. IX. 7. Sándor, Pásztor Rozália) eltűnt, 1956-ban nyilvánították holttá. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 18. Meggyesi Mihály, Bácskeresztúr (Nikola, Mária) eltűnt, 1956-ban nyilvánították holttá. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 19. Katality István (Kula, 1904. VIII. 27. István, Julian-na) eltűnt, 1956-ban nyilvánították holttá, nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 20. Szitás Ferenc (Kula, 1907. V. 24. Ferenc, Lídia) eltűnt, 1957-ben nyilvánították holttá. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 21. Baracskai György (1909. II. 18. Ignác, Franciska) eltűnt. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 1957-ben nyilvánították holttá. 22. nagy Ferenc (1914. V. 10. Ferenc, Julianna) eltűnt, 1957-ben holttá nyilvánították. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 23. Sverer-Korner Gyula (1919. VIII. 29. Sándor) eltűnt. 1960-ban lett holttá nyilvánítva. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 24. Slemender Ferenc (1915. II. 21. Ferenc, Katalin) eltűnt, 1961-ben nyilvánították holttá. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 25. Broska Antal (1919. II. 27. István) eltűnt, 1961-ben nyilvánították holttá. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 26. Kőrösi Zoltán, Kula (1896. III. 12. Kálmán) eltűnt, 1963-ban holttá nyilvánították. Nem szerepel a háborús bűnösök lajstromán. 27. Nagy Sándor (1921. III. 4. Márton) eltűnt, 1962-ben lett holttá nyilvánítva. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 28. Boján Ferenc (1908. V. 2. János) eltűnt, nincs a háborús bűnösök lajstromán, 1961-ben nyilvánították holttá. 29. Stál József, Kula (József) eltűnt, 1968-ban holttá nyilvánították. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 30. Varga Ferenc (András) eltűnt, 1968-ban nyilvánították holttá. Nincs a háborús bűnösök lajstromán. 31. Magyarity Ferenc (János) eltűnt, 1968-ban lett holttá nyilvánítva. Nincs a háborús bűnösök lajstromán. 32. Ber Borbála (István) eltűnt. 1969-ben holttá nyilvánították. Nincs bejegyezve a háborús bűnösök lajstromán. 34. Vice Márton, Kula (Márton) eltűnt. 1970-ben lett holttá nyilvánítva. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 35. Szabó István (1909. VIII. 1. Pál, Janik Teréz) 1944 őszén „elment otthonról és azóta nem adott életjelt magáról”. 1979-ben nyilvánították holttá. Nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán. 36. Fehér István (1911. X. 10.) eltűnt 1944-ben.²¹¹

A felsorolásból nyilvánvaló, hogy az áldozatok túlnyomó többsége Kúlán is ártatlan volt.

Végül itt is felmerül a fájó és egyelőre megválaszolhatatlan kérdés: mennyi volt a kulai áldozatok száma? A Matuska Márton által megszólaltatott névtelen tanú több mint 100 helybéli magyar legyilkolásáról szól, írta a szerzőhöz küldött levelében. Cse-

res Tibor könyvében Kúlára vonatkozólag kereken 500 áldozatot mutat ki. (Ez a szám azonban mindenképpen túlzottnak látszik.) A (1941-es magyar népszámlálás szerint) községnek összesen 11.518 lakosa volt. Ebből 5.820-an magyarnak vallották magukat. a katonai közigazgatás népszámlálása 1944 decemberében csak hozzávetőleges adatokat közöl. Elsősorban üresen hagyták azt a részt, ahol fel kellett volna tüntetni, hogy hány magyar élt a községben 1941-ig. Az összeírók 1944 decemberében 1.780 magyar férfit és pontosan ugyanannyi magyar nőt mutattak ki, tehát összesen 3.560 magyar élt ekkor a községben.²¹²

Ha ezt összevetjük az 1941. évi összeírás adataival, ez 2.260 fős csökkentést jelent. Ha ismét tekintetbe vesszük azokat, akik elmenekültek, vagy pedig a magyar hadseregben szolgáltak, akkor az áldozatok többszázas létszáma nem látszik teljesen valószínűtlennek, még ha nem is tudjuk ezt bizonyítani. Tehát a 39 helybéli magyar háborús bűnös helyett, akiknek a többsége idejében elmenekült, a bosszúállók az ártatlanok soraiból szedték áldozataikat, mégpedig többszörös arányban!

VERBÁSZ

Matuska Márton könyvében Magyarné Farkas Viktóriát szólaltatta meg, akinek férjét meghurcolták és megkínózták, végül az egyik helybeli szerb ismerősük közbenjárására sikerült megmenekülnie. Ő azt állította, hogy a megtorlás napjaiban Verbászon többszáz embert öltek meg. A legtöbb áldozat német volt, de a magyarok közül is legalább 100 volt a kivégzettek száma. Az embereket a helybeli temetőben végezték ki. A temető közelében levő házak egyikében lakott Zoki Péter, ő a függöny mögül leskelődött, és később azt mesélte, hogy százig számolta az odahurcoltakat, de akkor abba hagyta. A tanú még azt is állította, hogy az egyik főhóhér a helybéli Djakula Pero volt, a másik pedig „Cigány” Lalo, akinek rendes nevét nem tudta. Djakula a későbbi években más ügyek folytán állítólag súlyos vádakkal bíróság elé került, és a főtárgyaláson azt vallotta, hogy annak idején személyesen részt vett 52 helybéli magyar kivégzésében, és ennek köszönhetően állítólag enyhébb büntetést kapott.²¹³

Ugyanez a tanú még azt is tudni vélte, hogy 1941 áprilisában, miután a magyar csapatok bevonultak a községbe, Verbászon rálöttek a szabadon táborozó honvédekre. Állítólag kiderült, hogy Slavko Panič volt a lövöldöző, vagy a lövöldözők egyike. Elfogták, és az egész családját kivégezték. A háború után elterjedt a hír a községben, hogy minden kivégzett szerbért 50 helybéli magyarnak kell életével megfizetnie.

Utánanéztünk, mi is történt Verbászon, miután a magyar csapatok bevonultak. Nos, a legfigyelmesebb áttanulmányozás után sem találtunk adatokat arra vonatkozólag, hogy Verbászon valamilyen incidensre került volna sor, bár ez a bizottság minden befutott adatot feljegyzett. Nem zárjuk ki azért teljesen annak a lehetőségét sem, hogy a tanú által említett eset mégis megtörtént, de kicsi a valószínűsége. Verbászon egyébként mindössze 6 háborús bűnösnek nyilvánított helybéli magyar polgár nevét találtuk meg. Ezek többsége rendőr volt, tehát jól emlékezett a Matuska Márton könyvében megszólaltatott tanú, hogy Verbászon legelőször a községi rendőröket szedték össze. Közülük Hevesi György nevénél van feltüntetve, hogy az „főtelet végrehajtván”.

Matuska Márton könyvében részletet közöl két levélből. Az egyik tanú azt állította, hogy 1941 áprilisában a Magyar sori szerb kocsmából rálöttek a magyar katonákra, és

azért a helyszínen kivégezték az anyát és a fiát is. 1944 őszén a partizánok bejövetele után ennek a szerb kocsmárosnak egyik lánya Miladinka, fehér lovon lovagolt a községházáig, és bosszúvágyból 300 magyar férfit tereltetett össze, akiket azután ki is végeztek. Később igen csúnya halállal halt meg.²¹⁴

A másik névtelen levélíró felsorolta azon kivégzett helybeli magyarok nevét, akikre vissza tudott emlékezni. Ezek a következők: 1. Fekete Mátyás. 2. Aranyos Ferenc. 3. Gulyás Antal. 4. Keresztes János. 5. Sütő Sándor. 6. Hevesi György. 7. Simonyik Károly (ő kimászott a sírgödörből és megmenekült). 8. Fuderer Károly. 9. Maksa István. 10. Madonczai István. 11. Németh János. 12. Rosztovác Ferenc. 13. Molnár G. Ignác. 14. Varga Ferenc és három fia: 15. Ifjú Varga Ferenc, 16. Varga János, 17. Varga József. 18. Punyi Boldizsár. 19. Hevesi István. 20. Zsigvai József. 21. Madonca János. 22. Kőműves János. 23. Sunyec János. 24. Horváth György. 25. Csőke János. 26. Varga Sándor. 27. Zsiglai László. 28. Varga András. 29. Domokos Ferenc. 30. Ifjú Domokos Ferenc. 31. Varga Péter. 32. Szabó Péter. 33. Papp György. 34. Lukács Vendel.²¹⁵

A kivégzetteket az újverbászi temetőben földelték el, a mai autóbusszállomás közelében. Ugyanígy a ramenciai ún. maradványföldeknél, továbbá az őverbászi kendergyárnál és azon a helyen, ahol ma az újverbászi iskolaközpont van, de állítólag a holttesteket városszerte egyes ásott kutakba is bedobálták.²¹⁶

Természetesen jóval több volt az áldozatok száma. A felsoroltak között csak ketten, éspedig Hevesi György és Varga János rendőrök voltak feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán, tehát ebből is láthatjuk, a bűnösök és a büntelen ártatlanok arányát.

A háború utáni évtizedekben a verbászi járási, majd községi bíróság ugyancsak egy csomó holtta nyilvánítási kérelmet intézett el. Ez az anyag is igen hiányos, azért ebben az esetben is a tartományi, majd a szövetségi Hivatalos Lapban megjelentetett közleményekre vagyunk utalva:

1. Levenberger Lajos, Verbász (1895. IX. 1. Jakob, Csir Erzsébet) 1944-ben Verbászon eltűnt. 1951-ben nyilvánították holtta.

2. Domonkos Ferenc Verbász (az egyik tanú is megemlíti a nevét) (1909. VI. 13. György, Katalin) 1944 őszén eltűnt Verbászon. 1954-ben holtta nyilvánították.

3. Molnár G. Ignác, Verbász (1895. I. 20. János, Mélykúti Rozália) A tanú is megemlíti a nevét, 1944 őszén eltűnt. 1954-ben nyilvánították holtta.

4. Víg Márton, Verbász (1925. X. 26. György, Balázs Terézia) eltűnt, 1955-ben holtta nyilvánították

5. Nagy Péter, Verbász (1919. VIII. 11. András, Szegedi Julianna) eltűnt, 1955-ben nyilvánították holtta.

6. Kovács János, Verbász (1898. XI. 8. István, Paróci Piroska) eltűnt, 1956-ban holtta nyilvánították.

7. Milter János, Verbász (1897. III. 12. János, Snajder Julianna) eltűnt, 1955-ben nyilvánították holtta.

8. Aszt György, Verbász (1907. V. 9. György) eltűnt. 1958-ban holtta nyilvánították.

9. Végel János, Verbász, eltűnt. 1959-ben holtta nyilvánították.

10. Barna András, Verbász, eltűnt. 1959-ben holtta nyilvánították.

11. Varga János, Verbász (az egyik tanú is megemlíti a nevét) eltűnt, 1959-ben nyilvánították holtta.

12. Barna Ferenc (1899. XII. 11. Ferenc) az egyik tanú is említi Barna Ferencet és három fiát. 1959-ben ugyancsak holtta nyilvánították.

13. Nyáradi Mihály, Kucura (1914. III. 4.) Eltűnt. 1959-ben holtta nyilvánították.

14. Dudás Mihály, Verbász (1921. IX. 5. László) eltűnt. 1960-ban holtta nyilvánították.

15. Kőműves Bálint, Verbász (1898. II. 2. Bálint) eltűnt. 1961-ben holtta nyilvánították.

16. Németh János, Verbász (Ádám) eltűnt. 1960-ban nyilvánították holtta.

17. Slemender József, Kucura (1909. VIII. 29. Ferenc) eltűnt. 1961-ben nyilvánították holtta.

18. Sárik Jenő, Kucura (1910. V. 10. Mihály) eltűnt, 1961-ben nyilvánították holtta.

19. Palusek István, Verbász (1916. V. 2. József) eltűnt, 1962-ben nyilvánították holtta.

20. Bosnyák Margit, szül. Beruja, Verbász (1920. III. 20. János) eltűnt. 1963-ban nyilvánították holtta.

21. Kis Kovács József, Verbász (József) eltűnt. 1968-ban holtta nyilvánították.

22. Nyáradi György, Verbász, eltűnt. 1974-ben lett holtta nyilvánítva.

23. Jakim Szilveszter, Kucura, eltűnt. 1971-ben lett holtta nyilvánítva.

24. Varga Mihály, Kucura, eltűnt. 1972-ben lett holtta nyilvánítva.

25. Papp György, Verbász, eltűnt. 1975-ben lett holtta nyilvánítva.

26. Ezer Gáspár, Verbász, eltűnt. 1971-ben lett holtta nyilvánítva.

27. Az egész Verbászra vonatkozó holtta nyilvánítási bírósági anyagban a legvilágosabban fogalmaztak Csőke Jánosra vonatkozólag (1912. XII. 27.), akinek eltűnéséről megfogalmazták, hogy 1944. október 20-a után néhány nappal „elment Verbászról és azóta nem adott életjelt magáról”.²¹⁷

Nem kevés azon helybéli németek száma sem, akiket a háború utáni években holtta nyilvánítottak. Cseres Tibor Verbászról a legtöbb adatot egy ottani illetőségű és a gajdobrai és más táborokat is megjárt német asszonytól kapta, aki még megemlíttette, hogy a verbászi temetőben is van egy tömegsír, ahol 101 kivégzett nyugszik. A névsor Németországban megjelent könyvben olvasható. Egyébként ez a tanú is tudni vélte, hogy a verbászi megtorlásban főleg a partizán katonaság volt a tevékeny, néhány helybéli hóhér közreműködésével, mint Djakula Pero, Šijački Vlado és egy Marko nevezetű, a helybeli viszonyokat jól ismerő személy, valamint néhány hozzájuk csatlakozó „cigánylegény”.²¹⁸

Cseres Tibor könyvében a községenkénti kimutatásban ez alkalommal jóval kevesebb áldozatot mutat ki, mint különben, mindössze tízet. Ennél jóval nagyobb a kivégzettek száma. A statisztikai összehasonlítás is ezt látszik bizonyítani. A már sokszor emlegetett 1941. évi őszi magyar összeírás Verbászt két községként mutatja ki: Óverbász és Újverbász. Eszerint Óverbásznak összesen 5.827 lakosa volt és ebből 1134 volt magyar nemzetiségű. ugyanakkor Újverbászon összesen 9.344 volt az összlakosság és ebből 2.517 volt magyar nemzetiségű. Tehát a két községben ekkor összesen 3.651 magyar nemzetiségű élt.²¹⁹

Ezzel szemben az 1944. decemberi katonai közigazgatás által végzett összeírásban 1138 magyar nemzetiségűt tüntettek fel, vagyis eszerint a magyar lakosság a felénél is kevesebbre csökkent. De még sokkal jellemzőbb, hogy a katonai összeírás mindössze

559 magyar férfit és 879 nőt tüntetett fel.²²⁰ A férfiak érezhető csökkenésének oka van, s ha figyelembe vesszük, hogy egyesek a magyar hadseregben szolgáltak vagy elmenekültek, akkor is kb. 200 áldozatot tartunk valószínűnek.

CSERVENKA

Cservenka községről nem történt említés sem Matuska Márton, sem pedig Cseres Tibor munkájában. A községnek egyébként az 1941. évi őszi magyar összeírás adatai szerint összesen 8.449 lakosa volt. Ebből 1.389 volt magyar nemzetiségű. Az 1941. évi áprilisi bevonulásról, a háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság elaborátumában csak igen röviden, mindössze három mondatban emlékeztek meg. Eszerint a bevonulás után állítólag 11 helybeli szerb polgárt kivégeztek. Ezenkívül a közeli Szivacról még négy szerb lakost idehoztak, akiket ugyancsak megöltek, s végül a cservenkai zsidó polgárok közül is egyet agyonlőttek, egyet pedig felakasztottak. Nincs azonban említés arról, hogy a főleg magyarokból és németekből álló nemzetőrségnek volt-e valamilyen szerepe ebben. Valószínűleg nem, mert ebből a községből a rendelkezésünkre álló levéltári anyagban mindössze egy magyar nemzetiségű háborús bűnös nevét jegyezték fel. Az 1942. évi hideg napok is elkerülték ezt a községet. Vajon mindezek ellenére a felszabadulás után volt-e megtorlás? Cseres Tibor könyvében Cservenka községnél csak egy kérdőjel van feltüntetve. Matuska Mártonnál sem találok adatokat. A kulai járási, illetve később községi bíróság anyaga meglehetősen hiányos, a tartományi, valamint a szövetségi Hivatalos Lapban azonban 1965-ben két holtta nyilvánítási községi bírósági döntést jelentettek meg. Valószínűleg helybeli áldozatok voltak:

1. Mandics István, Cservenka (1912. XI. 26. Mihály) eltűnt.
2. Varga István, Cservenka (1917. VI. 20. Ferenc) eltűnt.²²¹

BÁCSFEKETEHEGY, BÁCS-KOSSUTHFALVA, KISHEGYES

Közép-Bácska egyes községeit elkerülte az 1944 őszén az egész Bácskában, Bánátban, Szerémségben és Baranyában végigvonult megtorlás hullám. Ide sorolhatjuk Kishegyest, Bácsfeketehegyet és Bács-Kossuthfálvát, ahol nem volt megtorlás. Mindjárt hozzáfűznénk, hogy ezekben a községekben csak csekély számú szerb lakos élt, tehát 1941. évi áprilisi magyar bevonulásnak sem voltak áldozatai. Ugyanis az 1942. évi januári hideg napok is elkerülték ezeket a községeket. Nem is találtunk egyik községből sem magyar nemzetiségű polgárt a háborús bűnösök lajstromán. A magyar időkben ezekben a községekben is megalakultak az akkori pártok és szervezetek, és a Nyilaskezes Pártnak is voltak tagjai, bár propagandájuk ebben a térségben nem talált termékeny talajra. Az első világháború előtt és a két háború között az említett községekben a proletárság soraiban a szociáldemokrata, majd a kommunista illegális mozgalomnak is számos híve volt. Lehet, hogy az utóbbi tényezőknek is szerepük volt abban, hogy elkerülte a megtorlás ezeket a községeket. Mindezek ellenére a felszabadulás után itt is megkezdődött a magyar és a német férfiak összegyűjtése, előfordultak súlyos bántal-

mazások is, és a kényszermunka-egységek megszervezése is megtörtént. De mindezt nem követték tömeges mészárlások. A kommunista mozgalomban a két háború között résztvevő egyik bácsfeketehegy polgár, Sárándi Gábor mondta el e sorok írójának még a 60-as évek elején, hogy még a felszabadulás előtti napokban a helybeli község református püspöke behívatta hivatalába mindazokat a polgárokat, akikről tudta, hogy kommunisták, és felkérte őket, hogy mentsek meg a népet a várható megtorlástól. Ők erre különben is készek voltak, a püspök közbenjárása azonban még bátrabb cselekvésre ösztönözte őket. A partizánok bevonulása után létre is jött a kapcsolat a parancsnokkal, akit egyébként sem fűtött bosszúvágy, és így siekrült elkerülni a legrosszabbat. Ágoston Sándor református püspököt azonban bevitték a községházára és súlyosan bántalmazták, de később kiengedték. Egyes visszaemlékezők szerint ezenkívül még más polgárokat is bántalmaztak.²²²

Bács-Kossuthfalván (Moravicán) összegyűjtöttek mintegy 300 embert, és hosszabb ideig a helybéli iskola épületében tartották őket fogva. Főleg azok kerültek ide, akik tagjai voltak a különböző politikai pártoknak, vagy valamilyen más módon kitűntek tevékenységükkel a magyar közigazgatás éveiben. Állítólag rájuk is az a sors várt, hogy egyik éjjel egyszerűen „likvidálják őket”, mint ahogyan a zentai letartóztatottakkal is megtörtént. Ekkor azonban közbelépett Zsáki József ismert munkásmozgalmi harcos (a háború utáni évtizedekben is számos jelentős politikai tisztséget töltött be) és azt mondta az illetékeseknek, hogy ha ezeket az embereket a halálba akarják küldeni, akkor ő legyen az első, akit kivégeznek. Bátor fellépésének meg is lett az eredménye, és Bács-Kossuthfalván ugyancsak sikerült elkerülni a legrosszabbat. Mindezekről az egyik helybeli visszaemlékező 1991-ben hosszabb cikket is írt az újvidéki Magyar Szóban. Vannak, akik mindezt kétségbe vonják, azt állítva, hogy Bács-Kossuthfalván nem is terveztek tömegmészárlást. Jónéhány visszaemlékező azonban, akikkel e sorok írójának az utóbbi időben sikerült elbeszélgetnie, a leghatározottabban állítják, hogy mindez megtörtént.

Kishegyesen sem történt megtorlás, de a magyar lakosság az általánosan érvényesülő megkülönböztető bánásmódot itt sem kerülte el.

TOPOLYA

Topolyára vonatkozóan a megtorlás áldozatainak számát Cseres Tibor kimutatásában 360-ra becsülte. Mindezeket az adatokat az egy évtized előtt két katolikus lelkész által összegyűjtött anyagból vette át.* Az adatokat a Szabad Európa Rádió egyik adásában közölte is. Ha túlzottnak is tartjuk, a 360 főre becsült létszámot, annyit azonban kétségtelenül megállapíthatunk, hogy a megtorlás kegyetlen és véres volt.

Bács-Topolya már az első világháború előtt az akkori magyarországi szociáldemokrata mozgalom egyik fellelvára volt. A túlnyomó többségében magyar községben a lakosság szociális összetétele igen kedvezőtlen volt, s a többséget a nincstelen proletárság képezte. A munkásmozgalom a két háború között is jelentős volt, számos

* Szűcs Márton — Kovács József: Halottak hallgatása — requiem

híve akadt a Szociáldemokrata, de ugyanúgy a még 1920-ban illegalitásba kényszerített Jugoszláv Kommunista Pártnak is. Voltak, akik a háború idején is követték régebbi meggyőződésüket és bekapcsolódtak a népfelszabadító mozgalomba. 1941 őszén ezt az illegális mozgalmat is felgöngyölítették. Voltak, akik életüket áldozták a meggyőződésükért, mások súlyos börtönbüntetésekkel a szegedi Csillag börtönbe kerültek. Egyeseket közülük később az elítéltekből szervezett munkásegységekbe osztottak be, a keleti frontra küldték őket, és ott vesztették életüket. Mindez tehát akár elég ajánlólevél lehetett volna, hogy a kisváros elkerülje a megtorlást. És mégsem így történt.

A magyar csapatok 1941. április 12-én vonultak be a községbe, ezt megelőzőleg itt is megalakult a nemzetőrség a rend és a vagyonbiztonság megőrzése érdekében. A háborús bűnöket vizsgáló vajdasági bizottság elaborátumában, ahol Topolya községet említik, azt állítják, hogy a következő napokban a környező telep lakosság soraiból 129 embert öltek meg, de feltüntetik azt is, hogy egy másik tanú csak 80 telep polgár kivégzéséről tudott. Cseres Tibor könyvében 70 akkori áldozatot tüntetett fel az 1941. évi áprilisi bevonulás után készített helységenkénti magyar kimutatások alapján, amelyek kétségtelenül megbízhatóbbak. A háborús bűnöket vizsgáló vajdasági bizottság elaborátumában, a helybéli nemzetőrök közül egyeseket felelősöknek tüntettek fel ezekért az eseményekért, és ezért 27 polgár neve a háborús bűnösök jegyzékére került. Jórésztük azonban a lajstrom összeállítása idején szökésben volt. Egyesek Topolyán tartózkodtak, de volt olyan is, akinél feltüntették, hogy táborban van. Közöttük volt doktor Pummer Sándor, a háború előtti ellenzéki mozgalom egyik ismert képviselője is, aki a háború éveiben közjegyzői tisztséget töltött be. Őt később a katonai bíróság halálra ítélte.²²³

Az 1942. évi „hideg napok” elkerülték Topolyát. A környező telep lakosságot már 1941 április végén elűzték. Persze Topolyán is tevékenykedtek a háború éveiben az akkori jobboldali politikai szervezetek, és nemegy helybéli polgár bekapcsolódott munkájukba.

Hogy mi történt azután, a partizán hatalomátvételt követő napokban, erről ezideig e sorok írójának csak egy nyilatkozatot sikerült kapnia. Brindza Károly nyugalmazott publicistával beszélgettünk el ezekről az eseményekről. Brindza jelenleg Szabadkán él. A háború éveiben illegális politikai tevékenységért többévi börtönbüntetést kapott, és a szegedi Csillag börtön lakója volt. A visszavonulás alkalmával sikerült megszöknie és így aránylag gyorsan hazakerült. Ő volt a Petőfi-brigád egyik szervezője. A háború után a Dolgozók című szakszervezeti hetilap főszerkesztője volt jónéhány évig. A Tájékoztató Iroda Jugoszlávia elleni határozata után visszavonult a politikai élettől, de még nyugdíjasként is kitartóan dolgozott a topolyai munkásmozgalom történetén. A terror napjaiban még nem volt Topolyán, és az ott történekről csak másoktól értesült. Rövid nyilatkozatában közölte e sorok írójával, hogy a felszabadulás után Topolyán is megkezdődött a férfiak letartóztatása és elhurcolása. Az iskola épületében tartották őket fogva. Véleménye szerint 60-70 embert gyűjtöttek így össze. Következtek a kihallgatások és a bántalmazások. Kezdetben a hozzátartozóknak megengedték a látogatásokat, akik élelmet és melegebb ruhaneműt is átadhattak. Később azonban ezeket a látogatásokat megtiltották. Egyik éjjel, úgy november közepe táján, a fogva tartott emberek egyszerűen eltűntek. Azon az éjjelen a temető felől hosszú sortűzek hallatszot-

tak. Tehát itt is megismétlődött a zentai szomorú tragédia. Valószínű, hogy Petar Relić Čeda és mozgó OZNA-különítménye ide is megérkezett, és a fogvatartottakat minden külön eljárás nélkül egyszerűen likvidálták.²²⁴ S hogy kik voltak az áldozatok? Erre vonatkozólag további kutatások szükségesek, mint más esetekben is. A háború utáni évtizedekben a topolyai járási, majd községi bíróság kb. 150 topolyai illetőségű magyar polgárt nyilvánított holttnak. Ez az anyag azonban teljesen rendezetlen, még a járás-bírói levéltári anyagot sem adták át az illetékes Szabadkai Történelmi Levéltárnak. Azért kutatásaimban ez esetben is főleg a vajdasági és a szövetségi Hivatalos Lapban megjelentetett holtta nyilvánítási adatokra szorítkoztam. Ezekből az adatokból úgy-szólván lehetetlen megállapítani az eltűnés körülményeit, közöttük a terror áldozatainak kívül kétségtelenül lehetnek olyanok is, akik mint a magyar hadseregbe bevonultatott katonák tűntek el, vagy esetleg később a Topolyán megalakított Petőfi-brigád harcosai voltak, de más körülmények között is eltűnhettek. Utólag valószínűleg akad még valaki a topolyai polgárok közül, aki majd hajlandó lesz nyilatkozni. Teljes biztonsággal csak néhány esetben tudtuk megállapítani, hogy valóban a terror áldozatairól van szó. Tőke Józsefet (1910. III. 8. János, Terézia) 1953-ban nyilvánították holtta azzal a megfogalmazással, hogy 1944 november elején ismeretlen fegyveresek elvitték, és azóta teljesen nyoma veszett. Lőrincz Józsefet (1900. I. 20. Máté, Lukács Erzsébet) egy évvel később ugyancsak holtta nyilvánították és úgy fogalmaztak, hogy „1944 októberében eltűnt”. Néhány helybeli polgárnál feltűntették, a holtta nyilvánítási bírósági végzésben, hogy 1944-ben tűnt el. Ezek a következők: Németh Csóri István, Uri József, Blaskó Imre, Kuslity István, Dorogi József. A legtöbbnél azonban a bírósági végzésben, illetve a Hivatalos Lapban megjelentetett holtta nyilvánítási közleményben lakonikus rövideggel csak annyit állapítottak meg, hogy „eltűnt”. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a felsoroltak közül senkisé sem szerepel a háborús bűnösök lajstromán.²²⁵

A topolyai áldozatok számára vonatkozólag a katonai közigazgatás adataiból semmit sem tudhatunk meg, mert 1944 decemberében, amikor az összeírást a katonai hatóságok megszervezték, kétezerrel több magyart mutattak ki a községben, mint amennyit feltűntettek az 1944-ig terjedő időszakba. Ezzel az eljárással az volt a céljuk, hogy teljesen elkendőzzék a Topolyán történeteket.²²⁶